

detői voltak. Így pl. Hari Péter, ez a nagy szégyenségből kiemelkedő tudós tanár, aki a nevelés célját a humanitásban látta, tanítványainak az olvasás fontosságát hangsúlyozta, és a kor legjelentősebb műveit ajánlotta számukra. Cserey Farkasról – szintén eredeti források alapján – sok újat tudunk meg. Megállapításai közül sok ma is időszerű, nemcsak a pedagógusok anyagi dotálását illetően, hanem akkor is, mikor kénytelen szembe találkozni a tömegemberek értetlenségével: „Az emberek meg vannak várászolva – írja – az emberi nemet emelő szándékokat nem szeretik teljesíteni...” Kazinczy vigasza is időtálló: „A jó embernek tiszte, hogy hallassa szavát.” A Kozma Gergelyről készült arckép azt mutatja, hogy a kor magasan képzett lelkészei még a halotti beszéd műfaját is felhasználták a modern eszmék terjesztése érdekében. Bár az id. Teleki Lászlóval és a polihisztor Brassai Sámuellel már foglalkozott a szakirodalom, életművük teljes feltárásával ma is adós a tudomány. A szerző róluk szóló írásai ezt igyekeznek törleszteni, amikor pl. Teleki Lászlóról megtudjuk, hogy Anglia példáját vetítette a kortársak elé, az olvasás, a könyvkiadás, és könyvkereskedelem jelentőségét hangsúlyozva.

A szerény formájú, de tartalmában gazdag és értékes könyv megjelenetése a két szerzőn kívül a kolozsvári Educatio Kiadó érdeme is. Egyedül azt hiányoljuk, hogy a kötetben nem tüntették fel az egyes tanulmányok szerzőit. Ahogy a szerzők, úgy a tanulmányok olvasása után az olvasók is tisztában lesznek azzal, hogy az elmúlt századok erdélyi tudósai, pedagógusai közül a kisebb és ismeretlenebb nevek is milyen jelentős érdemeket szereztek az egész magyar művelődés szempontjából. Nem is mindig a „nagyok” nyomában tették ezt, hanem gyakran – bár szerényebb eszközeikkel – de meg is előzték őket, előkészítve az utat számukra. Fáradozásaik, eszméik, törekvéseik ismerete ma is aktuális, a felvilágosodás eszméitől nem csak időben annyira eltávolodott korunkban, amikor az igazi műveltség értéke egyre vitatottabbá válik.

KÓKAY GYÖRGY

Kilián István: A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században. Bp. 2002. Universitas K., 429 l.

Az Universitas Kiadó idén megjelent kötetének borítóján a témában érdeklődést, tájékozódást fenntartók felismerhetik a Miskolci Egyetemi Kiadónál 2000-ben megjelent *A magyar dráma születése* című tanulmánykötet borítójának elemeit, nevezetesen a „Justus et Pastor” című 1731-es színlap részletét. Ez a hasonlóság nyilvánvalóan nemcsak annak köszönhető, hogy jelen kötet szerzője és a miskolci kötet egyik sorozatszerkesztője egyaránt Kilián István, hanem hangsúlyozni kívánja a két munka műhelyjellegét, egy töről fakadását is. Hiszen a régi magyar drámái emlékek kutatása ma már egyfelől részterületek állandó feldolgozását jelent, másfelől viszont a szintetizáló „nagy művek”, a monográfiák időszaka is elérkezett, lehetővé teszi ezt az alap kutatásokban feltárt anyag mennyisége, minősége.

A piarista színjátszással foglalkozó kötet több szempontból is a szintézis új lehetőségeit keresi. Mint címe is mutatja, egyszerre kívánja szem előtt tartani az irodalom- és a színház történések szempontjait, drámatörténeti, drámapoétikai elemzésekre ugyanúgy vállalkozik, mint dramaturgiai, színházesztétikai, színpadtechnikai vizsgálódásokra. A fejezetcímek azonban mutatják a kétféle nézőpont különválását is: külön fejezetben tárgyalja a történeti jellegű adatokat, majd külön a színházra és külön a drámára vonatkozó kutatási eredményeket.

A korábbiakban született monográfiák többnyire szerzetesrendek szerint csoportosítva tekintették át a drámatörténet e szeletét (Kilián István: *A minorita színjáték a XVIII. században.* Bp., 1992., Pintér Márta Zsuzsanna: *Ferences iskolai színjátszás a XVIII. században.* Bp., 1993. valamint Varga Imre kutatásai a protestáns iskolai színjátszás területén), vagy műfaj, téma szerint szűkítették (pl. Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna nemrégiben megjelent közös kötete a történeti színjátékról, vagy Demeter Júlia tanulmányai a régi magyar vígjátékirodalomról). Kilián István mostani munkája viszont megpró-

bálkozik a tágítás, a viszonyítás lehetőségével, és egyszerre tekint két szerzetesrendet, a jezsuitát és a piaristát, ami csak drámacímekben kifejezve több mint 2000 darabban való tájékozódást jelent. Ekkora adatmennyiség szinkron kezelése már önmagában is elismerésre méltó teljesítmény.

A kötet alcíme vitát válthat ki: „Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján”. A módszer jogosultsága melletti érveket az „Előszó” foglalja össze, magam csak azt emelném ki, hogy a „reprezentatív minta” önmaga csaknem ugyanannyi adat összehasonlítását jelenti, mint ahány adat a piarista dráma teljességét reprezentálja.

A munka felépítése kézikönyvszerű: először a XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás eddigi kutatási eredményeit foglalja össze, majd az iskolai színjátszás általános jellemzői következnek, és az első fejezet tér ki a protestáns és a katolikus színjátszás karakterére is. A következő fejezet a jezsuita iskolai színjátszásról szól: az elmélet és a színpadi gyakorlat leírása után külön elemzést kap a pozsonyi, a sárospataki, az egri és a székesfehérvári iskola színjátszás, majd összefoglalóan az előadások közönségéről szóló adatok. A következő nagy fejezet, amely a szövegnek mintegy felét jelenti, iskolákra bontva elemzi a piarista rend színjátszásbeli és drámatörténeti jelentőségét többnyire egy iskolatörténeti bevezető egy dráma- és színháztörténeti alfejezet és egy témarendi elemzés során. A sorrendet szigorúan a kronológiai szempont határozza meg, az iskolák alapításuk sorrendjében következnek. Az ismertetések egyik nagy erénye, hogy az előadás körülményei, a színpadtechnikai információk és mindaz, ami a dráma szövegén túl fontos a színrevitel szempontjából, itt ugyanolyan hangsúlyt kap, mint maga a szöveggel kapcsolatos ismeret. Tudomásom szerint ez a fajta megközelítés, az iskolai színjátszás – és nem iskoladráma (!) – elemzése nem megszokott szempont a dráma- ill. színházkutatók körében.

A következő, „Szerzők” címet viselő fejezetben életrajzi és életmű-összefoglalások olvashatók

a piarista rend minden olyan frójáról, akinek ismerjük fennmaradt drámaszövegét. Ezek a pályaképek egyben rendet kívánnak tenni a források, átvételek zürzavaros kapcsolatrendszerében is. A történeti részben megállapított eredmények tanulságait foglalja össze „A piarista színjáték típusai és a Piarista drámakatalógus” című fejezet, végül az európai összefüggések is említésre kerülnek az összefoglalást megelőzően. A szokásos apparátuson túl (irodalom- rövidítésjegyzék, helynév- és színjáték-mutató) angol és szlovák nyelvű összefoglalás zárja a kötetet, ahonnan én hiányolok német nyelvű összefoglalót is. Egyrészt a felvidéki érintettség tenné ezt indokolttá, másrészt a jezsuita elemző rész sokszor kalandozik a német nyelvterületen található források felé (Neumayr, Andreas Friz szerzők, grazi, bécsi kiadványok stb.). A független jelen esetben nem pusztán illusztratív, hanem erősen informatív jellegű: olyan színpadtechnikai ábrázolások is helyet kapnak itt, amelyek eddig még nem jelentek meg (A bártfai színház tervei), illetve olyan táblázatok, melyek összefoglalásszerűen ábrázolják a tanulmány következtetéseit. Vagy ellentmondásra hívják fel a figyelmünket! A szerző a 7. lapon kijelenti, hogy a jezsuita és a piarista színjátszás témáiban „a különbség csupán annyi – s ez nagyon lényeges szempont –, hogy a piarista iskolákban sokkal több profán tárgyú drámát vittek színre, mint vallásosat”. A táblázatok tanulsága szerint viszont az igazság az, hogy az 1183 vizsgált jezsuita adatból a vallásos és a világi színjáték aránya 337 : 664, ez az arány 1158 piarista esetében 232:684, ami különösen a világi adatokat tekintve nem olyan nagy különbség. Ugyanakkor magam is elismerem, hogy a szerzetesrendek különbsége olyannyira érezhető, hogy egy-egy dráma címét, címlapját főleg szövegét olvasva, szinte tudja a kutató, melyik szerzetesrendhez is tartozik a szerző-színrevívó, de nem biztos, hogy a fenti állítás a világi drámák túlsúlyát illetően nem sugall valótlan képet éppen a jezsuitákról.

A kötet legnagyobb érdeme az, hogy hatalmas filológiai apparátussal dolgozik. Apró tények sokaságából rekonstruál egy teljes világot, és

kutatásai során hétköznapi anekdoták válnak információkövetítő, lényeges elemmé. Mint például Esterházy Pál beszámolója a botrányba fulladt Keresztrefeszítés-előadásról, amikor társa égő gyertyával kezdte „érzezni” a Jézust alakító Esterházy kezét, aki ezt nem bírván tovább nagy neveltség közepette leszólt neki a keresztfáról. (50. l.) Ezek az anekdoták sokszor évtizedekre félrevezetik az olvasót, magam is valóságos történetként olvastam Fejér Judit cikkében a kecskeméti, komédiába siető cigány történetét, amelyről Kilián István a források ismeretében kideríti, hogy fikció, „pro interludio” adták elő 1716-ban. (216. l.)

A nagy mennyiségű adat kezelése nyilvánvalóan azonban pontatlanságokat is hoz magával. Kisebbség értelemezavaró nyomdahiábákat találunk, mint pl. 1693. január 6-a 1793. január 6-a helyett (311. l.), vagy a címmutatóban: Simai forrása, a Die verwandelten Frauenzimmer nem a 325., hanem a 326. lapon szerepel, az Attilius Regulus és a Hanno című dráma 266. lapon történt említése kimarad, az Artaxerxes és az Artaxerxes clementiae indolens említései összekeverednek.

Lényegesebb kiegészítés is fontosnak látszik:

1. Kilián István beszámol Takáts Sándor nyomán Benyák Bernát *Mauritius* című drámájáról (266. l.), amely 1767 és 1770 között került színre, és megállapítja, hogy azonos Kereskényi Ádám 1767-ben publikált drámájával, amivel a zárlat szöveges egyezést is mutat, majd azt mondja: „Takáts valószínűleg még Benyák átíratában olvashatta a művet.” Holott Benyák már átfírta a darabot. Talán nem is feltétlenül Kereskényiből, hiszen egy minorita *Mauritius*-változatot is ismer a kutatás. Lehetséges, hogy mint több jezsuita szövegről már korábban kiderült, nem egymáshoz van közvetlenül közük, hanem egy közösen használt latin esetleg magyar nyelvű eredetire mennek vissza. Sajnos ebben az esetben ezt nem tudjuk megállapítani, hiszen a *Mauritius*-dráma forrása jelenleg ismeretlen.

2. Benyák Bernát *Hanno* című drámáját összefüggésbe hozza Lestyán Mózes jezsuita szerző *Attilius Regulus* című Metastasio-adaptációjá-

val (266. l. és 315. l.) A két darab biztosan nem ugyanaz, Lestyánénak nincsen Hanno nevű pun király szereplője, csupán egy Amilkár nevezetű követ szerepel a darabban. Áruklodó Takáts Sándornak ez az idézett mondata is: „Az olvasót ma is megindítja az öreg és az ifjú Attilius hősiesség magatartása, emellyel még ellenségüket, Hannót is részvétre indítják maguk iránt.” Lestyánnál Attilius fiát Publiusnak hívják, és nem kettőjük hősiessége, hanem a hadvezér Attilius következetes magatartása áll a dráma középpontjában. Tehát a Benyák-drámának nem lehet közvetlen köze sem Lestyánhoz, sem Metastasiohoz.

3. A „Szerzők” című fejezet Simai Kristóf értékelésében több ponton is zavar mutatható ki: Simai időrendben második fordítását, a *Váratlan vendéget* értékelve Kilián megállapítja, hogy „A cselekményt Simai Alois Friedrich Brühl, *Der Bürgermeister* című művéből kölcsönözte. A szövegkiadás sajtó alá rendezője összehasonlítja a két darab cselekményét s megállapítja a két darab közötti hasonlóságot és különbséget is” (324. l.), majd idekapcsol egy jegyzetet. A *Der Bürgermeister* nem a *Váratlan vendég* forrása, hanem a következő, kronológiában a harmadik Simai-fordítás, az *Igazházi* című darabé, ahol ezt – most már helyesen! – meg is említi a szerző. A jegyzetben megadott *Magyar színháztörténet (Magyar színháztörténet 1790–1873)*. Szerkesztő: Székely György és Kerényi Ferenc. Bp. 1990.) pedig egyáltalán nem elemzi filológiailag az *Igazházit*, annál inkább a két jegyzetszámmal lejjebb megadott Erdélyi Károly. Valószínűleg itt a számítógép ördögének tipikus megjelenésével van egyébként dolgunk, és a bekezdés egyik fele elcsúszott a másikhoz képest, tehát elsősorban sajtóhibáról van szó. Ugyancsak a Simai-fejezetben mondja a szerző: *A házi orvosság* című „komédia mintája Christian Félix Weisse *Die verwandelten Frauenzimmer* című vígjátéka, amelynek egy táncjáték változatát 1834-ben már bemutatták”, holott Simai életművében még csak az 1793-as évben vagyunk. (Az adat a már említett *Magyar színháztörténet*ből származik.)

A fent említett pontosítások azonban éppen azokon a területeken merültek fel, amelyek a kötetnek a színháztörténeti folytonosságban betöltött szerepét mutatják: a piarista rend az, amely a legtöbb szállal kapcsolódik a hamarosan megjelenő hivatásos magyar nyelvű színháztörténethez. Szerzői, Simai, Dugonics, Egerváry Ignác, Koppi Károly a hivatásos színház első drámaírói is, a piarista iskolai színházi gyakorlatból nő ki a hivatásos magyar színház repertoárja. Innen nézve tűnik igazán értékesnek és jogosnak a Kilián István által kitűzött feladat teljesítése, a XVIII. századi piarista dráma és színház értékelő elemzése.

CZIBULA KATALIN

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál. szerk. a tanulmányokat és a jegyzeteket írta HUDI József. Pápa, 2001. 400 l. /Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 2./

A kiadvány többet tartalmaz, mint amit címben jelez. Hudi József úgy szerkesztette meg a kötetet, hogy a polgári átalakulás minden lényeges eleme megjelenjen Pápa város életének 1831–1851 közötti időszakában. Pápát, a Bakonyalja és a Kisalföld találkozásánál fekvő várost a reformkorban Veszprém megye második városaként emlegették. A vármegye alközpontja volt, emellett az Esterházy grófok Pápa-Ugod-Devecser uradalmának birtokközpontja, olyan városi létesítményekkel, mint kórház, patika. Közigazgatási és gazdasági központ. Jelentős egyházi intézmények székhelye: a református egyház-kormányzat mellett a híres református kollégium teológiai és jogi felsőfokú képzéssel. A katolikus főplébánia, a pápai főesperesség központja volt. Két katolikus szerzetesrend működött a városban: ferencesek és a gimnáziumot fenntartó bencések. A város és a környék kereskedelmi, ipari életében kiemelkedő szerepet vivő zsidó közösség a hitközségen keresztül kapcsolódott a városkormányzathoz. Pápa ekkori fő-rabbija Lőw Lipót.

Petőfi és Jókai iskolavárosának a szabadságharc időszakára vonatkozó forrásait az előzményekkel, a reformkorra vonatkozó forrásokkal együtt adja közre a szerkesztő. Ennek tudományos indoklását az előszóban fejti ki. A romantikus-liberális történelemszemlélet az eszményítés, valamint a kortársak személyes érintettsége miatt nehezítette a tényfeltárást. A helytörténet számos részletet feltárt ugyan mind 19. század fordulóján, mind a két világháború között, de a nagyobb összefüggések figyelmen kívül maradtak. Az 1980-as évektől jelentek meg azok a várostörténeti illetve társadalomtörténeti monográfiák, forráskiadványok, amelyekben más kutatókkal együtt Hudi József éppen a szélesebb körű politika-, és társadalomtörténeti összefüggéseket tárta fel. Ezeknek az eredményeknek a figyelembevételével állította össze a közölt forrásokat a szerkesztő Hudi József, és ezzel biztosította a jelen kötet helytörténeten túlmutató értékét.

Külön fejezetben ismerteti az előszóban a szerkesztő a források kiadásának elveit és módszereit, ami a felhasználók számára egyértelművé teszi a forráskezelést. A források lelőhely megjelöléssel, ahol szükséges iratismertetéssel, fordításban kerülnek közlésre. Hudi József a magyar és német nyelvű, Köblös József a latin, Kránitz Zsolt a magyar forrásokat dolgozta fel. A szerkesztő a forrásokat öt fejezetben csoportosította: I. Pápa a reformkorban. (1831–1848.) II. Pápa a polgári átalakulás küszöbén (1848. jan. 2.–1848. jún. 26.) III. A város a honvédelem szolgálatában. (1848. jún. 27.–1848. dec. 31.) IV. Császári zászlók alatt. (1849. jan. 2.–1849. ápr. 29.) V. Végkifejlet. (1849. ápr. 28.–1851. júl. 16.) Az egyes időszakokra vonatkozó forrásokat bevezető tanulmányokra a későbbiekben még visszatérünk.

Az adott időszakon belül az állami, országos, városi és egyéni események mind bemutatást nyernek rendeletek, városkormányzati határozatok, polgári kérelmek, magánfeljegyzések, visszaemlékezések alapján. A város minden rétege megjelenik a forrásokban. A földesúri képviselő, a megyei, városi tisztviselők, a katolikus egyház papjai, a református kollégium tanárai,